

יידיש כשפת הזיכרון ביצירתו של אהרן אפלפלד

מישל טאובר

החיפוש אחר הזיכרון של עולם שהיה ונחרב הוא אבן יסוד ביצירתו של הסופר אהרן אפלפלד ומתבטא בין השאר בשימוש שהוא עושה בכמה שפות בספריו. העברית היא אמנם השפה העיקרית שבה נכתבת יצירתו, אך דרכה מנסה המחבר לחדש את זכרון של שפות ילדותו ובראשן היידיש. אפלפלד חוזר ומבליט בספריו את הזיקה ההדוקה שבין היידיש לדובריה. הללו מעלים מחדש את פניו המרובות של ההווי היהודי היומיומי בגרסתו המקורית. אם התואר 'מקורי' מרמז על אותנטיות, הוא מצביע גם על יכולתו המיוחדת של אפלפלד לדובב שפה אחת, יידיש, באמצעות שפה שנייה, עברית.

די מאמע-לשון: 'שפת האם'

היידיש, המכונה 'מאמע-לשון' (תרגום מילולית: שפת אימא), היא בעיני הסופר שפה חושנית הגשורת בזיכרון של יהודי מזרח אירופה: בכל יצירתו של אפלפלד, היא מטביעה בהם את חותמה. היידיש מופיעה גם בכינוי 'לשוננו', 'אונדזער לשון', כלומר, השפה שאין צורך לקרוא לה בשם, השפה המתאחדת ברו־זמנית עם הגוף היהודי, השפה המובהקת. בזכות היידיש, שפתם של הסבים, רחם הזיכרון היהודי במרכז אירופה ובמזרחה, מצליח אפלפלד להקים גשר בין אירופה, מקור שורשיו, לבין מדינת ישראל, מקום התערותו. השפה העברית משמשת לסופר בעלת ברית משום שהיא נותנת את זכות הדיבור ליידיש:

סבתי דיברה יידיש ולשפתה היה צליל אחר (מאשר לשפה הגרמנית), נכון יותר טעם אחר, שכן העלתה תמיד על ליבי ליפתן שזיפים יבשים.¹

היידיש מייצגת את הזיקה החיונית בין דורות רבים של יהודים שחיו במרכז אירופה ובמזרחה. בדומן 'שמיון' מתרחשת העלילה בתחילת המאה העשרים בבוקובינה האוסטרו-הונגרית, הקתולית ודוברת הגרמנית. הגיבור, קרל היבנר, שאך התנצר בעקבות הזרם המתבולל, מוטדד

1 א' אפלפלד, סיפור חיים, ירושלים 1999, עמ' 100. ההדגשה בציטוט הזה וכן בכל הציטוטים להלן הן שלי, אלא אם יצוין אחרת.

בגלל זיכרון הוריו. הוריו, שמוצאם מהרי הקרפטים, שימדו את היידיש חיה וספונטנית, על אף רצונם להתבולל בסביבה הדוברת גרמנית, שפה שבה התבטאו רוב הזמן:

וראה פלא – לא רק פניהם משתנים אלא גם שפתם. הגרמנית בפיהם כמו נכרתה בבת אחת ושפה אחת, הדומה לה במקצת, עולה ומדובבת את השפתיים. ולקל ברור כי זוהי לשונם שלהם ורק בה הם מביעים את רחשי הלב.²

ראוי להזכיר כאן את הקרבה בין הגרמנית לבין היידיש. הגרמנית היא, אם אפשר לומר זאת, 'שפת האם' של היידיש היות שזו נולדה במאה העשירית על גדות הנהר מאס. היידיש שואלת את כל תשתיותיה התחביריות מה־Hochdeutsch. אבל ככל השפות היהודיות, השתחררה גם היידיש מן האפוטרופסות של 'שפת האם' הגרמנית, ועיצבה לעצמה זהות יהודית בזכות העברית והארמית, והעשירה עצמה מכורח המגע עם שפות אירופיות אחרות.

ברבים מסיפוריו הקצרים מתאר אפלפלד אזורים נידחים במרכז אירופה במחצית הראשונה של המאה העשרים. במקומות הנידחים הללו נפגשים סוחרים, שליחי ארץ ישראל, פונדקאים וחיילים המוצאים שפה משותפת בזכות היידיש. הסיפור 'כפור על הארץ' מספר על סוחר יהודי הנקלע לסופת שלג משתוללת ומגיע לפונדק. שם הוא פוגש יהודי אחר, שדכן במקצועו, ש'בלשון אמך הוא שח'.³ כך כותב הסופר שתרגם לעברית את הביטוי היידישאי 'מאמע־לשון', הספוג רכות רבה בזכות הצירוף של אם ולשון. באותו סיפור קצר, מתאר הסופר את תנאי החיים הקשים של הסוחרים הנמצאים הרחק מביתם ונודדים בערבות הקפואות:

הזמן המכלה את הכל לא כילה בהם את הגעגועים הטרופים למלה יהודית, למאכל יהו די, לתנור חם.⁴

ברור שמילה 'יהודית' כוונתה כאן ליידיש. חושניותה של השפה מורגשת באוצר מילים, כפי שהזכרתי לעיל, כאשר הסופר מציין שליידיש של סבתו היה טעם של לפתן שזיפים. ליידיש יש אפוא טעם שאפשר לחוש אותו, וההנאה ממנה דומה להנאה מאכילת מאכל טעים. חושניותה של השפה עולה כאן מתוך הזכרתה בנשימה אחת עם מאכל יהודי ותנור חם, ושלושת אלה – היידיש, המאכל היהודי והתנור החם – מבטאים את געגועיהם של הסוחרים לבית. מכאן שהיידיש מייצגת בית יהודי שהוא משאת נפש.

שפה שכוחה

אך לפרקים הופכת היידיש לשפה שכוחה. פעמים הסיבה לשכחה היא שנאה עצמית שממנה

2 א' אפלפלד, טמיון, ירושלים 1993, עמ' 28.

3 א' אפלפלד, 'כפור על הארץ', כפור על הארץ, תל אביב 1965, עמ' 87.

4 אפלפלד (שם), עמ' 88.

יידיש כשפת הזיכרון ביצירתו של אהרן אפלפלד

סובלים יהודים מתבוללים רבים. בסיפור 'הגירוש' מציג המחבר קהילה חסידית המגורשת מכפרה. בדרך לנרודיהם נתקלים המגורשים בלהקה של שחקנים יהודים שכפרו בשורשיהם על מנת ללעוג על אחיהם בהצגותיהם:

'אתם המגורשים' אמר, והמסכה הליצנית נתעוותה על פניו. משלנו היה, ראינו במפורש, אלא שנשבע לראש הקומדיאנטים ולעצמו שלא ישוב הביתה. 'מזאפצע אתם' ונראה היה כי השם מודע לו עד הכאב.⁵

היידיש שנדחקה לנבכי נפשו של השחקן הצעיר יחד עם המסורת שהתחנך עליה, צצה ועולה כאשר הוא פוגש בבני קהילתו. השפה משמשת לא רק כאמצעי תקשורת, אלא גם מסמלת את יהדותם של דובריה: הצעיר שמנסה להתכחש למוצאו היהודי, מתרגש עד כאב כאשר הוא שומע את שמה של העיירה שבה נולד.

בסיפורים אחרים של אפלפלד היהודים נאלצים להיפרד משפתם. כך קורה לגיבור הסיפור 'העלייה לקאצאנסק', שגויס בכוח לצבא הרוסי ונשלח לסיביר. הוא שב משם לאחר 30 שנה ונוכח לדעת שהפך לזר בעיירתו שלו: כולם דוחים אותו. הוא מסתובב בכיכר השוק ומשתוקק לשמוע שוב את צליליה של שפת אמו: 'עמדתי אצל הדוכנים – לשמוע את לשון עמי'.⁶ בסופו של דבר הוא פוגש חייל לשעבר כמוהו: 'שמחתי למצוא מישהו הדובר בלשוני'.⁷ שוב ושוב נתקל הקורא במטען הרגשי של ה'מאמע-לשון' המחוברת לילדות ולדמות האם.

היידיש כשפת הקודש, היידיש כעוגייה פרוסטיאנית

בסיפור 'ממרום הדומיה' גיבור הסיפור, גוטפריד, שומר על גחלת המסורת היהודית שהנחיל לו אביו. נחלה זו מסומלת על ידי מקדש קטן העומד על גבעה הפונה אל אגם. אך גוטפריד אינו מצליח לקרוא אותיות עבריות, ונעזר בזקן עיוור דובר יידיש כרי לפענח את צפונות לשון הקודש. וכך מתאר הסופר את המפגש ביניהם:

מתוך החושך של עיניו האטומות הוא מושך את הפסוקים. מה מתוקים הפירושים בלשון אמו. הניגון מעורר בו את הזיכרון, לולא הניגון לא היה זוכר דבר.⁸

'לשון אמו' היא היידיש שניגונה מעורר בגוטפריד את הזיכרון. הקשר בין היידיש למוזיקה אינו מקרי: בחסדו של הניגון, עולה כבקסם הפידוש, ששינן גוטפריד בילדותו, על שפתיו של הזקן העיוור. יתרה מזאת, הרמז למתיקות השפה מזכיר את האלף-בית העברי העשוי עץ

5 'א' אפלפלד, 'הגירוש', כפור על הארץ, תל אביב 1965, עמ' 62.

6 'א' אפלפלד, 'העלייה לקאצאנסק', בקומת הקרקע, תל אביב 1968, עמ' 112.

7 אפלפלד (שם), עמ' 127.

8 'א' אפלפלד, 'ממרום הדומיה', כפור על הארץ, רמת גן 1974, עמ' 93.

שאותיותיו נמדחו בדבש: הילד המשנן נהנה ממתיקות הדבש ומאותיות שפת הקודש כאחד. אם נוסיף לטעמה של השפה את הנימה המוזיקלית, הרי היידיש היא שפה המדברת אל החושים ומתחברת אליהם על ידי צינורות דקיקים ומסתוריים. הנאת החושים הזאת מזכירה את אותה עוגיית מדלן של מַרְסֶל פרוסט הצעיר ואת התיבה המוזיקלית של המלחין וינט'ייל המתנגנת שוב ושוב בזיכרונו של סוואן. לפתן שזיפים או ניגון נשכח משיבים אפוא רוח חיים חדשה לעולם ומלואו.

הנחלת המסורת היהודית בעזרת היידיש, משמעה לחלוק כבוד ללא תקדים לשפה שנחשבה עשדות בשנים לז'דגון גס. בסיפורו זה של אפלפלד היידיש היא מפתח להקניית הקודש. בד בבד מתעלה השפה עד לרמתה של העברית. במילים אחרות, די מאמע-לשון, שפת האם, מצטרפת אל שפת האבות הניצבת זה זמן רב בבדידותה הכול-יכולה, ואתה היא מתחלקת בתפקידה הקדוש.

היידיש, שפתם של הגויים

היידיש יכולה להיות גם שפתם של הגויים כאשר הללו שומרים על הגחלת של הויכרון היהודי. כך קורה לקאטרינה, המשרתת הרוחנית שמתחברת בלב ובנפש לבעליה היהודים. לאחר שהם נרצחים בפוגרום היא יולדת תינוק, שאביו יהודי, קודאת לו בנימין ומלה אותו. את מילתו הראשונה אומר בנימין ביידיש וקאטרינה שמחה על כך:

עכשיו ברוד לי, יידיש תהיה שפתו. הגילוי משמח אותי. המחשבה כי בני ידבר בשפתם של רוזה ובנימין, כמו מפיתה בלבי תקווה חדשה.⁹

בפיו של התינוק מתחברות באופן טבעי המילה 'אימא' עם השפה היידיש המבטאת את היהדות כולה, כאשר קאטרינה, באשר היא, רואה כמשימה אישית להצילה ואף לגאול אותה.

בשואה: שפתו של 'אף-אדם'

בשואה הופכת היידיש לשפתו של 'אף-אדם', על פי המונח שטבעה דְּשֶׁל אָרְטֶל בספרה *Dans la langue de personne*,¹⁰ בעקבות שירו של פול צלאן: *Die Niemandrose*. ביצירתו של אפלפלד היא שפתם של הנמלטים, אך בעיקר השפה שאין הם מרברים בה יותר, או מדויק יותר, השפה שהם אוסרים על עצמם לדבר בה.

בסיפור 'הבריחה', מצטייר השינוי באופן פיזי ורוחני גם יחד: הגיבור מאמץ לא רק את המראה החיצוני של הגויים, אלא גם את אורח חייהם ואת לשונם. הוא ניצל כביכול משום שהאיכרים

9 'א' אפלפלד, קאטרינה, ירושלים 1989, עמ' 81.

10 R. Ertel, *Dans la langue de personne*, Paris 1993

אימצו אותו כאחד מהם. אך הוא מרגיש ש'יהדותו רבצה לידו כנשורת הסתיו ליד העצים'.¹¹ ערב אחד הוא משתומם לשמוע שוב קולות ילדים המשננים את החומש תחת שרביטו של מלמד זקן: קודם בעברית, ולאחר מכן בתרגום ליידיש, הטייטש בהמשך, כמו בימים עברו. תזכורת בלתי צפויה זו של השפות היהודיות מעברו, נוגעת ללבו של הגיבור כמו תפילה עתיקת-יומין. אך כאשר הוא נתקל בשלושה יהודים הנמלטים בשדות עם עלות השחר, הוא איננו מסוגל לפנות אליהם בשפת אמו:

שלכם – אמר בלשון הגויים. [...] לשונו תערובת זרה של לשון הגויים ולשון היהודים בלא האיחוי הממזג. כגויים ששרתו בבתים יהודיים ולמדו מעט מלים יהודיות.¹²

האיש חש כמי שנושל משפת אמו משום שהיהודים הנמלטים חשבו אותו לאיכר אוקראיני. אף על פי שהוא חי פיזית, שפתו כשלעצמה נמצאת בתהליך של כליה משום שהפך להיות איכר אוקראיני ויהדותו נגזלה ממנו. באשר לפליטים ששרדו, צליל קולם כה חלש שנדמה שקולם ושפתם כבים אט אט:

עם גבור הלילה [...] איזו שירה נייעורה. כה לחושה שדק הקרוב יחוש בה. כל הלילה זרמה השידה כקולות פנימיים המערסלים אך את השר ובהגן האור הראשון נמוגה.¹³

גם מקטע זה עולה הזיקה בין השפה למוזיקה: השירה היא קול פנימי המרגיע את השר.

אחרי השואה: שרידים של שפה

האם אחרי החורבן עדיין אפשר למצוא שרידים אחרים המעידים על קיומה של היידיש? בסיפור 'פגישה', המתרחש בעיר פלוגנית בישראל, פוגש המספר באיש יליד כפר מולדתו, ליטטשיק, שבמרכז אירופה. פגישה מקרית הייתה יכולה להעלות בזיכרונו של המספר את עולם ילדותו שנכחד. אך שני השורדים היחידים מעיירתם אינם מוצאים את המילים הנחוצות כדי להזכיר את עברם:

רק שני עדים נותרו. המלים משתקות לבם. אילו היתה שבה אלינו לשון אבותינו, היינו ודאי משיחים זה עם זה בשפה שאבותינו השיחו, היינו אומרים: התבואה עלתה יפה, תירס יהיה לעניים. היינו אומרים בקרוב נחצה את הנהר, נביא סחודה, נביא ספרים המרחיבים את הדעת. [...] אילו שבה אלינו לשוננו, היינו מציירים את ליטטשיק, כפי שהיא פורחת בלבנו יום יום. אבל אנו כבר מדברים בלשון אחרת.¹⁴

11 א' אפלפלד, 'הבריחה', כפור על הארץ, רמת גן 1974, עמ' 7.

12 אפלפלד (שם), עמ' 8; 15.

13 אפלפלד (לעיל הערה 11), עמ' 13.

14 א' אפלפלד, 'פגישה', כפור על הארץ, רמת גן 1974, עמ' 127.

'לשון אבותינו', היידיש, מוצגת כמפתח הדרוש לפתיחת שערי הזיכרון שנעלו בעקבות המלחמה. אם הייתה לנו 'לשוננו', אומר המספר, אפשר היה להעלות עולם שנעלם לעד. אך גם היידיש הוכחה, והפסקה מסתיימת במשפט חר־משמעי: 'אבל אנו כבר מדברים בלשון אחרת'.

בימוי של מוות צפוי מראש

'בפלונצק שבפולין סוברים שלא נשאר אלא יהודי אחד ואומרים שהוא אילם.' במשפט זה, המזכיר את שני העדים היחידים שנותרו מלישטשיק, פותחת הסוציולוגית הצרפתייה ניקול לאפייר מחקר שערכה על מנת למצוא את היהודים האחרונים מפלונצק. ובהמשך דבריה היא אומרת: 'הסיבה לאילמותו היא, שלא נותר שם איש כדי לשמוע אותו, ואולי גם משום ששפת אמו היא כיום שפה מתה?'¹⁵

מותה של השפה הוצג בסיפור אלגורי בשם 'הלהקה', המתרחש בתל אביב אחרי מלחמת העולם השנייה.¹⁶ להקת תאטרון ביידיש מגלמת את השפה הגוססת עד להידרדרותה הפיזית והרוחנית כאחד. התפאודה היא בית כנסת נטוש. הקהל במחזה דובר יידיש, רוצה לשכוח את החורבן ודודש דק קומדיות. השחקנים עיוורים או קטועי רגל: רובם ככולם מסמלים את השקיעה של שפה שנקטעה מדובריה, כאשר הדוברים השורדים נאבקים בכוחותיהם האחרונים על מנת להפיק קורטוב של חיוניות בשפה הנרצחת. פיניע, הרג'יסור (הבמאי), רואה ביידיש שפה קדושה שהשחקן חייב להקדיש עצמו לה בלב ובנפש. הוא מכהן כמין אליל של התאטרון היידיש ומתנהג כאל קנא ורחום. הלהקה קדושה רק אם תשמור על מצוות האלוהים, דהיינו על פקודותיו של פיניע. הרג'יסור מודע לכך שהמשחק של להקתו אינו תואם יותר את המציאות: שקיעת היידיש היא האמת היחידה שאפשר להעלות על הבמה. על השחקנים לשחק אפוא יצירות אותנטיות ולחשוף עצמם בפני הקהל כמות שהם: ללא תלבושות פאר, ללא איפור, הם מופיעים על הבמה זהים לאבותיהם השכוחים.

האם היידיש יתומה ושכולת ילדיה עדיין מסוגלת לשמש כנחלה?

אף על פי שהיידיש המדוברת נרצחה כמעט כליל, ממשיכים שורשיה להרטיט דרך המוזיקה והשירה. בזכות חיוניות זו של השפה, מצליחה סוכנת הבית ברונקה בסיפור 'הסוחר בארטפוס', להפית, ולו לזמן קצר, שמחת חיים בבעל הבית בארטפוס, הסוחר המדוכא, שהסופר מדמה אותו 'לעץ ששורשיו נכססים'.¹⁷ בניגוד לו, ברונקה שופעת שלוה פנימית. היא יהודיה פולנייה

15 N. Lapierre, *Le silence de la mémoire*, Paris 1989, p. 9

16 א' אפלפלד, 'הלהקה', אדני הנהר, תל אביב 1971.

17 א' אפלפלד, 'הסוחר בארטפוס', אדני הנהר, ירושלים 1971, עמ' 47.

יידיש כשפת הויכרון ביצירתו של אהרן אפלפלד

המדברת יידיש, מה שגרם לבארטפוס לשנוא אותה בתחילה: 'היא היתה כבדה ומכוערת. דיבדה יידיש. ודי היה בעובדה זו כדי להמאסה בעיניו'.¹⁸ בארטפוס הוינאי מזלזל ב"Ostjuden, יהודי מזרח אירופה, שלא קנו לעצמם את העדינות ואת הליטוש של התרבות המערב-אירופית. אולם על אף מעלותיה המרובות של הסוכנת הקודמת, גברת בראוט, ילידת וינה, לא היה בה שמץ מן החיוניות היהודית, מן היידישקייט, שיש לברונקה. מיום הפנסה לביתו של בארטפוס מעידים מעשיה של הסוכנת החדשה על תכונותיה: 'הבית נילוש בידיה החזקות כבצק'. מהדימוי עולה חושניותה של השפה: ברונקה 'לשה' את הבית בדומה לאישה הלשה את החלה לערב שבת. החלה והבית היהודי נילושים שניהם. בהמשך הסיפור ברונקה משרה נעימות על בארטפוס:

לברונקה היה יחס פשוט אל הודיה, כאילו לא נפרדה מהם. אביה היה שוחט עני בעיירה קטנה. [...] דיבורה העיד עליה שאין פירוד בלבה. [...] בארטפוס היה יושב ושואל. היא סיפרה בפשטות כאילו גם עתה היתה יונקת מאותה באר רחוקה. היתה מספרת ביידיש. ושפה זו שהיתה מאוסה עליו, היתה מתחרזת בפיה של ברונקה כלחן. לעומת לשונה היתה הגרמנית הוינאית שלו נשמעת מלאכותית וצבועה. וכשהיה נשאר לבד בלא ברונקה, היו חייו מצטיירים כבלון זכוכית שקוף שאם יגע בו הרוח יתנפץ.¹⁹

ברונקה אינה מגלמת את האם המזינה בלבד. היא גם זו 'היונקת מאותה באר רחוקה', כלומר, גם כשהיא בביתו היא אינה שוכחת את מוצאה. היא מגלמת הן את האם והן את הילד, את השורש ואת הנצר. את עברה היא נושאת בזכות היידיש לתוך ההווה, וכך היא עוזרת לזמן מה לבארטפוס המתנוון.

אך על אף הופעתה של ברונקה כמקור חיים, היא עצמה מגלמת את השפה היידיש, כיתומה ונטולת ילדים. שורשיה נותרים עקרים ונחלתה הרוחנית ניתנת לאדם העומד על סף המוות.

האודה ליידיש

'בלא יידיש, מה אנו, עם נע ונד. רק ביידיש נוכל לזכות בתחיית מתים אמיתית'.²⁰ ברומן 'לילה ועוד לילה' היידיש היא הגיבורה הראשית של הסיפור. גיבורה שיש להפיח בה כוחות חיים חדשים משום שהיא גוססת וימיה ספורים. הסיפור מתרחש בפנסיון ירושלמי של שנות השישים, שבו מתגוררים כמה אמנים יידישיסטים, או יותר נכון, הדבקים בשפה ובתרבות היידיש. מטרתם היא אחת ויחידה: להחיות את היידיש כשפת הגאולה לעם היהודי.

שפתנו, אני מבטיח לך, עתידה לקום לתחייה. אני יודע מתי, אבל היום לא ירחק. יש גבול לחנק. שפה, כמו נשמה, יש לה קיום נצחי. [...] באחד הימים יחזרו האנשים

18 אפלפלד (שם), עמ' 45.

19 א' אפלפלד, 'הסוחר בארטפוס', אדני הנהר, ירושלים 1971, עמ' 46.

20 א' אפלפלד, לילה ועוד לילה, ירושלים 2001, עמ' 55.

אליה וידבקו בה. [...] [צריך] להגות בה, לדבר בה, לאהוב אותה, כי התעוררות של מטה מביאה להתעוררות של מעלה. תחייתה של יידיש היא תחייה ודאית, היא תחייה הכרחית.²¹

בקטע זה מופיעים מוטיבים אחרים המצהירים על הקשר של היידיש עם המסורת היהודית על כל רבדיה. המדבר בציטוט לעיל הוא יחזקאל, אחד מהאמנים, המודע למותו הקרב ובא, ולכן מתחיל להתנבא על תחיית השפה כמו הנביא המקראי החוזה את חזון העצמות היבשות. השפה מושווית בדבריו לנשמה משום שהיא נחשבת ישות רוחנית המתקיימת לעולם על פי השקפת חז"ל. היידיש מוצגת גם כהתעלות רוחנית: אדם עשוי לדבוק בה ולחוות חוויה של התעוררות רוחנית עליונה. יחזקאל ממשיך באותה רוח נבואית:

תחילה תקום לתחייה השפה ומיד לאחר מכן יקום לתחייה כל מה שהיה מחובר לשפה: הצלילים, הצבעים והריחות, השבטות והחגים, הרחובות והסמטאות, וכמובן האמונה. בלי אמונה בתחיית מתים אין חיים.²²

אפשר לראות כאן תהליך דומה לזה המתואר בספר יחזקאל במקרא: 'כֹּה אָמַד ה' לְעֲצָמוֹת הָאֵלֶּה הֲיָנָה אֲנִי מֵבִיא בְּכֶם רוּחַ וְחַיִּיתֶם: וְנָתַתִּי עֲלֵיכֶם גִּידִים וְהָעֲלִיתִי בָּשָׂר וְקִרְמָתִי עֲלֵיכֶם עוֹר וְנָתַתִּי בְּכֶם רוּחַ וְחַיִּיתֶם וַיִּדְעֶתֶם כִּי־אֲנִי ה'" (יחזקאל לו 5–6).

תחיית המתים מתרחשת בהדרגה: קודם מופיעים המרכיבים המוחשיים ולבסוף הרוח האלוהית היא המחיייה את הגופים. תהליך דומה קורה ליידיש שסביבה מתחיל לחיות, לפי חזונו של יחזקאל בן זמננו, כל העולם היהודי שנספה באירופה, המונע על ידי האמונה שהיא המקבילה האנושית לרוח האלוהית.

במקביל לגאולת האדם, מתרחשת גם גאולת הספר בידיש. נחמן גולד הוא הספרן של הפנסיון. השם 'נחמן' מתחבר בנקל לכתוב בספר ישעיהו: 'נַחֲמֵנו נַחֲמֵנו עֲמֵי יְאִמֵר אֱלֹהֵיכֶם' (ישעיה מ 1), ואילו השם 'גולד', כלומר 'זהב', רומז למטמון. אפשר לומר ששמו של הספרן רומז כי יש לנחם את העם היהודי במטמונו, שהוא ספריו בידיש. הרמז לנביא ישעיהו שוב מקשר את היידיש למקורות הקדושים בכלל ולנבואה בפרט.

הספרייה החדשה שמתכנן נחמן גולד היא מיוחדת במינה: משום שכל המדפים בחדרו עמוסים בספרים ולא נותר בהם מקום, הוא מציע לכל אחד מן הדיירים לתלות מרפים בחדריהם. כך יוכל כל אחד להשתתף באחסון האוצר הספרותי. סממתו של גולד היא: 'כל המציל ספר אחד בידיש כאילו הציל עולם ומלואו',²³ על משקל 'כל המקיים נפש אחת מבני אדם מעלה עליו הכתוב כאילו קיים עולם מלא' (סנהדרין ד, ה).

21 אפלפלד (שם), עמ' 122.

22 אפלפלד (לעיל הערה 20), עמ' 122.

23 אפלפלד (לעיל הערה 20), עמ' 67.

נחמן גולד עצמו הוא דמות אלגורית: הוא מגלם את הספרים: 'כל מאורו ספרים בידידיש'.²⁴ הניסוח מזכיר את הפסוק מתוך תפילת השמע (דברים ו 5), אך בנוסף שונה במקצת: ואהבת את הספרים בכל מאורך. כאשר הספרן מקבל בירושה את הספרייה של חובב יידיש שהלך לעולמו, הוא 'ברקיע השביעי':

'כל ספר הוא נשמה. [...] הגרמנים רצחו את האבות, והבנים הניצולים לא שמרו לא על שפתם ולא על ספריהם. מיד אחרי הרצח אימצו להם שפה אחרת, ספרים אחרים. אני אומר לכם, אם לא נציל את הספרים האלה יכו אותנו בגיהנום. חוסו על נשמותיהם. [...] לכל אחד היה היכל משלו.' נחמן גולד היה משכמו ומעלה באותו לילה ונראה כאחד המהפכנים, מוכן למסור את נפשו לקידוש העם. [...] ואז גבהה קומתו של נחמן גולד עוד יותר והוא קרא: הספרים האלה הם בשר מבשרנו. האבות נפלו במלחמה והשאירו לנו את הילדים הקטנים, אנחנו לא נוכל להתעלם מהם'.²⁵

והנה הספרים עצמם קורמים עור וגידים והופכים להיות הילדים היתומים של העם. התחייה מתקיימת אפוא בזכות גאולת הספרים. חל כאן איחוד בין החפץ – הספר – לבין הברייה – הילד, כאילו ספר וילד הם שני המרכיבים של היהדות המתמזגים במסורת אחת ובפתגם הידוע: 'העולם עומד על הבל תינוקות של בית רבן' (בבלי, שבת, קיט עמ' ב).

לסיכום, מתברר שלאורך כל יצירתו של אהרן אפלפלד, מתוארת היידיש כדמות בשר ודם. בזכות כינויה 'מאמע-לשון' היא מסמלת לדורות השונים את חבל הטבור של המסורת היהודית שנקטע בשואה. אחרי השואה אחרוני הדבקים בה מנסים מתוך ייאושם לשחק על הבימה את שרידי השפה. אולם באודה הגדולה המוקדשת לשפה ולתרבות היידיש, נוטלת 'די מאמע-לשון' את מקומה של שפת אבותינו: דרכה ובזכותה יכול העם היהודי להיגאל.

הקריאה, הכתיבה, הציור, הדקלום, הניגון, השירה בידיש: כל אלה מותירים את עקבותיהם בזיכרונו של העם הקם לתחייה יחד עם שפתו. רק אז אפשר להעריך עד כמה שפתו של עם אינה יכולה להיות אלא שפה משיחית, שפה גואלת. כך היא מדומה לפניקס, הקם לתחייה מעצם מעצמותיו. משמעותה הכפולה של מילה זו מחזירה אותנו לחזון יחזקאל: כמו שהמתים קמים לתחייה בכוחות עצמם, כך גם היידיש יונקת את כוחותיה המתחדשים מהמקורות ומהמסורת היהודית העתיקה.

24 אפלפלד (לעיל הערה 20), עמ' 100.

25 אפלפלד (לעיל הערה 20), עמ' 141.